

8. *Hókunyhó*: a Benedek Endre-teremben gipszkristályokból mesterségesen összerakott kunyhó, amelyet belülről bányáslámpával át lehet világítani, s a gipszkristályok percekig adják vissza a lámpa fényét.

9. *Kacsa*: falban lévő kimaródás, amelynek „csőrébe” kapaszkodva lehet lemászni.

10. *Kadic-szakasz*: eltemetett barlangrész a Benedek Endre terem alatt. Nevét Kadic Ottokár barlangkutatóról kapta, aki szintén járt a barlangban.

11. *Keresztesterem*: alakjáról kapta a nevét.

12. *Köd-terem*: porló mészkövek vannak benne, amelyet a belépők fölvernek.

13. *Kővirág-terem*: a barlang eltemetett részében lévő terem (a Kadic-szakaszban).

14. *Középszint*: a függőleges lejáróban kialakult megállóhely.

15. *Kristályterem*: a melegvíz oldotta gipszképződményekről kapta nevét (jelenleg a barlang eltemetett részében van).

16. *Kupola*: a Benedek Endre-terem boltozatos teteje.

17. *Kuszoda*: olyan hely, ahol kúszni kell.

18. *Kút*: a létra alatt nyíló függőleges folyosó.

19. *Oszlopcsarnok*: képződményeiről kapta a nevét.

20. *Pásztorbot*: csavar alakú gipszkristály.

21. *Spejz*: kicsiny, beállónak való fülke.

22. *Szív*: szív alakú nyílás.

23. *Tölcsér*: a kút mögé behajló mélyedés.

Irodalom:

BARNA BÉLA, A Sátorkőpusztai-gipszbarlang: Turista Magazin 104: No. 12. 27.

BALÁZS GÉZA

Újabb adatok és vélemény az Őrs-utótagú helynevek eredeztetéséhez, értelmezésének kérdéséhez

A FNESz.¹ szerint nyolc helységnevünk szerepel Őrs-utótaggal, ezek: *Tiszaörs*, *Alsóörs*, *Kővágóörs*, *Budaörs*, *Mezőörs*, *Sajóörs*, *Tarnaörs*, *Felsőörs*, rajtuk kívül idesorolandó még: *Vörs* Somogy megyében, melyről a FNESz. így ír: etimológiailag „azonos Alsóörs utótagjával.” Tarnaörs a pusztaság formában van regisztrálva a hatvani szandzsák adóösszeírásában (FEKETE LAJOS, A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása. Jász múzeum, Jászberény, 1968. 81, 87, a térkép külön. A forrásban jegyzetben a következőt találjuk: „ma

Tarnaörs helység Heves megye déli sarkában Erktől délnyugatra Jászdózsza felé”; a térképen hosszú ő-vel: *Örs* szerepel).

KISS LAJOS az Alsóörs szócikkhez a következő etimológiát adja: „Az *Örs* hn. törzsnévből vagy pusztá szn-ből keletkezett magyar névadással, vő 1230 de genere *Vrs* (Hazai Okm. 7: 18). Az alapjául szolgáló törzsnév vagy szn. tövében feltehetőleg a szn-ként is használt ótörök er. férj, férfi (DTS 175) rejlik. Az *Örs* helynevek afféle szétszórtságban jelentkeznek az országban, mint a törzsnevekből alakult helynevek. A megkülönböztető szerepű *Alsó-* előtag *Felső-Örs* előtagjával van korrelációban” (FNESz. 50). Ha ez így igaz lenne, akkor egyszerű is lenne a dolog, s nem foglalkoznánk vele. BÁRCZI GÉZA A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék (Bp., Akadémiai, 1951. 18–9, 83–4) c. művében részletesen foglalkozik a Balaton melletti *Örs* helynévvel: „10. *ursa*”. Fontos, amit BÁRCZI GÉZA a szó etimonjával kapcsolatban ír: „a személynév a török *ir/far* ’férfi’ jelentésű szóra megy vissza, *-sa* magyar képzőbokkal” (19). Az azonos magyarázatok idézése után (a hasonló és az eltérő vélemények bemutatására vő. BÁRCZI i. h.), itt jegyezzük meg, hogy a fent említett *ursa* azonos a mai Vörs faluval. Ez értelmezésünk szerint nem is lehet véletlen, hisz Somogy megyében van egy már 1228-ban szereplő (CSÁNKI, 3: 633) *Oszlár* helynevünk, ami vitathatatlanul alán eredetű.

KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC–SZEGFÜ LÁSZLÓ, Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez (Szeged, 1973.) című művének 58. lapján a következőket olvashatjuk: „*Örs* KS (*Vrs*) és a Kr. (*Vrs*, *Urs*) a hét magyar kapitány között szerepelteti. An. Örsúrt (*Ursuur*, *Vrsuuru*) Ócsád kun vezér fiaként említi. Szerepel a név egy X. sz. második felében élt magyar kalandozó vezér (fejedelem) neveként kétes hitelű nyugati kútfőben (Ortilo de Lilienfeld: *Urzum* (Urso abl.). Az *Örs* névvel egyeztethető az *Örsúr* nemzetsége (Kar.: *Vrs*, *Vrsur*, *Ursu*, MNy. 58 [1962]: 133: *Wrsur*, *Vrsur*, *Vrsur*, *Erusur*) neve. *Örs* a jász vajda nemzetségének a neve is (+?1375: *Wrs* Gyárfás 3: 495), személynévi megfelelőjét nem ismerjük. A név t a l á n [kiemelés tőlem] ’férfi’, ’hős’ jelentésű török szó származéka. Néhány főből álló szervezeti egységet jelentő *örs* szavunk nyelvújítás kori alkotás. Egy *Örsöd* hn-ünk – melyet az adattárba nem vettünk be – XIX. sz. közepi mesterséges konstrukció terméke.” Az Acta idézi az *Örs* (Orsova) helynevek összeállítását, és adja az *Örs* helynevek térképes ábrázolását is. Fontos a szerzők általunk kiemelt „talán” megjegyzése a szó eredetizésével kapcsolatban, szintén figyelemre méltó, hogy igen sok, kevésbé ismert, de lényeges *Örs* elemet tartalmazó helynevet közöl az 59. oldalon (*Örs vár*, *Örs hegy*, *Örs tó*, *Örs fok*, *Vrsi mons*, *Orsova* és mellette *Görgényorsova*, de *Orsova hegy* is, *Örs róna*, stb.). Számunkra fontos az *Örs hegy*, és hogy igen sokszor az *Örs* utótag víznevekhez is csatlakozik. Az Acta Historica LV. (Szeged, 1976.) kötetében a honfoglaló kapitány *Örs* eredetéről a következőket olvashatjuk: „Kézai és a XIV. századi krónikakompozíció pedig Sajóörös (1319: *EWRES*, 1332-1335: *Wrs*, GY. I, 797) nevéből a Sajó vidékre helyezett honfoglaló kapitány *Örs* figuráját komponálta meg” (18). Történészeink szerint anakronizmus Anonymusnál a kunok, vlachok szerepeltetése, talán épp azért

tette Anonymus Őrsurat a kunok egyik vezérének, mert a jászokról semmit sem tudott, legfeljebb annyit, hogy a kunokkal együtt szerepelnek, amint előfordul Kunfehértó is az Őrs utótagú helynevek mellett. Az Őrs utótagú helyneveinket körülvevő bizonytalanság, az eredeztetés körüli különböző vélemények, s nagy mértékben az, hogy az Őrs név kisebb-nagyobb mértékben ott bukkan fel, hol jászok (alánok) is előfordulnak, készített bennünket a kérdés vizsgálatára, kutatására. Ha figyelembe vesszük az újabb véleményeket a magyarországi jászok betelepüléséről, akkor felvetődik a helyesbítés kérdése. GYÖRFFY GYÖRGY erről a kérdésről így ír: „Ha felmerül a kérdés, Magyarország mely vidéke volt az, ahol tömegesen éltek a Jászságba történt telepítés előtt, Pilis tágabb környékén kívül a Temes és Al-Duna vidékére gondolhatunk. A (Jász-) Apátit 1391 előtt elnyert jász birtokosok egyikének ragadványneve »Temesvári« (dicto de Themeswar) volt, s aligha véletlen, hogy az 1323-ban kiváltságolt jászok egyikének sajátos Mokzun neve jóval délebbre, az Alibunár és Deliblát táján elterülő Makszond helység és kerület (1370: Moxond, 1385: Districtus Moxond) nevével egyezik” (GYÖRFFY GYÖRGY, A magyarság keleti elemei. Bp., 1990. 315). Az Al-Duna és a Temes közelében a jászokkal kapcsolatban a történeti adatok között egy konkrét hellyel is találkozunk. Szent Lászlónak az Orsova melletti győzelméről többen is tudósítanak, például IOAN FERENT: „Az ebben a két harcban ejtett foglyokat a Tisza és a Zagyva közé, a »Jazigiának« nevezett helyre telepítették” (A kunok és püspökségük. Bp., 1981. 38, 39). Ugyanő itt megmagyarázza, hogy a magyarországi Jazigia nevet nem szabad összekeverni Metanasti „Jazigii”, vagy „Jassoni” szavával (i. m. 39). GYÖRFFY már idézett művében az Al-Duna bulgáriai oldaláról történhetett telepítésről ír, amikor említi, hogy Kont Miklós nádor 1365-ben Vidin városban jász harcosokat fogott el, akiket Nagy Lajostól adományba kapott azzal, hogy bárhová telepítheti őket (315).

Őrs helynevünk és személynevünk alán, jász eredeztetése problémamentes lenne, hisz GYÁRFÁS 3. kötetében a Philistinusok (azaz Jászok) Őrs nemét és ennek vajdáját említi egy 1357-i oklevél alapján. Sajnos ezt az oklevelet GYÖRFFY újkori hamisítványnak tekinti, mivel az oklevelet csak 1701-i átiratból ismerjük, s mint ő mondja: „így, amíg eredetije elő nem kerül, nem foglalkozhatunk vele” (60). Mint láttuk, KRISTÓ GYULA is megkérdőjelezi az oklevelet, de talán okkal gondoljuk, hogy nem lehet véletlen mindez: az Őrs-Orsova összekapcsolódás, hogy Őrs falu közelében Somogyban van Oszlár is; hogy épp Őrs lett a jászok vajdája a kétes hitű oklevélben. Kezünkre játszottak továbbá az újabb „véletlenek”: Oszétiában járva tudomásunkra jutott, hogy a Kaukázusban van ugyancsak Őrs-hegy, mint nálunk, van Őrs-folyó, Őrs-falu. Mindez a további kutatásra ösztönzött. Kintjártunkkor sikerült megszerezniünk CAGAJEVA Észak-Oszétia toponímiája c. könyvét (А. Дз. Цагаева, Топонимия северной осетии. часть I. ответственный редактор М. И. Исаев. Орджоникидзе, 1971.), sikerült konzultálnunk M. I. Iszajev oszét professzorral. Nem lévén iranista nagy szükség volt erre a konzultációra. M. I. Iszajev fölvázolta az általa feltételezett etimológiát, véleménye szerint a magyar Őrs szó kapcsolatban lehet

a mai oszét *urs*, *ors* 'fehér' melléknévvvel, amely az alán *awors*, *wors*, kora alán *aurusa* 'fehér', aveszta/óiráni *aurusa*, szarmata törzsi név *Aorsai*-ra megy vissza. S mit mond az oszét toponímia: A. Dz. Cagajeva könyvében arról olvashatunk, hogy az oszétoknál a helynévjelölésben szívesen alkalmazták a színeket: „Часть топонимов наших связаны с терминами цветового признака, встречаются *урс* белый, *сау*, черный, *бур* желтый, *сурх* красный, *урс хох!* =белая гора, *Урсдом* =белая вода, река и селение”. Tehát az oszét helynevek bizonyossága szerint a Kaukázusban van *Örs-hegy*, *Örs-víz*, azaz *fehér hegy*, *fehér víz*, vagy *folyó*, *fehér kiemelkedés*, illetőleg: *Saudon* 'fekete víz' stb. CAGAJEVA idézett könyvében megjegyzi, hogy már KLAPROT észrevette, hogy míg a grúzok a Kazbeket *Mkinvari*-nak nevezik, az oszétoknál ez *urshoh* 'fehér hegy'. Hogy eltanulhatták-e őseink az alánoktól a helynevek színnel való jelölését, egyértelmű igennel felelhetünk, hisz HARMATTA JÁNOS vizsgálatai is ezt igazolják: „a Kodyma, mind a Ingul és Ingulec nevű folyók vidékén a IX. század elején még alán lakosságra találtak a délnyugat felé húzódó ősmagyar törzsek. Ezt a következtetést valóban igazolják is a Dnyeper és a Bug vidékén található alán eredetű helynevek. Ilyenek többek között *Kičkas* (+Küük As) 'Kis Alán': a Dnyeper baloldali mellékfolyója, *As* falu, *Jasska* falu, stb.” (HARMATTA JÁNOS, Tanulmányok a magyarság honfoglalás előtti történetéből. MNyTK. 172. sz. Budapest, 1985. 42). CZEGLÉDY KÁROLY közlése alapján idézi HARMATTA JÁNOS a Kaukázusból az általunk is említett oszét *Saudon*-t az alánok lakta területekről, amely ugyan bolgár-török közvetítéssel *Sawran* lett, a továbbiakban ugyanitt HARMATTA a következőket írja: „Nagy valószínűséggel feltehetjük tehát, hogy a Bug és a Dnyeszter között, a Kodyma és a Savranka folyók mentén jelentős alán etnikum élt, s ha a Kodyma mentén terült el Lebedias szálláshelye, akkor ott lehetőség volt az alánokkal való nyelvi érintkezésre is” (i. h.).

Egyébként *Örs* nevünk értelmezésében történészeinknél újabb variáció bukkant fel, újabban az *Örs* nevet a kabarokkal hozzák kapcsolatba, lásd GYÖRFFY GYÖRGY idézett művében a kabar kérdést (90). Itt a következőket olvashatjuk: „a Varsány és Oszlár alán volta kézenfekvő, ami viszont az *Örs* etnikumát illeti, ez nem világos, mert az egyetlen fogódzópont, a jászok *Örs* nemének vajdáját említő oklevélmásolat újkori hamisítványának tartható. Ilyenformán nagy valószínűséggel sorolható a 7, ill. 8 magyar törzsnév mellé mint kabar törzsnév a Berény, *Örs* és Varsány ill. Oszlár”. Kabar eredetűnek mondja ERDÉLYI ISTVÁN A magyar honfoglalás és előzményei c. könyvében (Bp., 1986. 44–5) az Aba nemzetség mellett a Bors és az *Örsúr* nemzetséget is. PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS (Besenyők, kunok, jászok. 1989. 32) viszont így ír: „A besenyő szállások sorát magyar falvak szakították meg, a helynevek is vegyes népeességről tanúskodnak. A besenyő falvak egy része a birtokos kipcsak-török típusú személynevet őrizte meg (Töböröcsök, Alap, Cece, Vajta, Taba, Kajdacs stb.), másik jelentős csoportja viszont besenyő birtokba kerülése előtt létesült korai telepítésű magyar helység lehetett (*Örs*, *Káld*, *Szered*, stb.).” Történészeink véleményét a törzsi helynevek értelmezéséről BARTHA ANTAL

szavaival foglalhatjuk össze: „kabar vagy onogur gyökerű, honfoglaláskori helynevet csak feltevés-szerűen lehet kimutatni a Kárpát-medencében. Még az alánok asz, osz nevének az emléke is elevenebben él a földrajzi neveken, az Eszlár, Oszlár tagot hordozó elnevezések az alánság emlékeit őrzik” (A magyar honalapítás. Bp., 1987. 63, 78). BARTHA szinte szemrehányást tesz Boba Imrének, hogy kifelejtí az alánokat, holott a magyar eredetmonda alán ősanyákat tart nyilván.

Úgy érezzük, hogy a hangtörténet és a helyesírás-történet sem szól érveink ellen. BÁRCZI GÉZA (TA. 84) így ír: „Az *ö* hang csak az Árpádok korában fejlődött *ü*-ből, esetleg *e*-ből”; továbbá: „a korai *ü*-k később részt vesznek a nyíltabbá válásban, s *ö*-ben állapotodnak meg: *köves, töve, fővényes, Törek, Őrs* [kiemelés tőlem], *ölyves, körtvély*”. Az *ö* és *ü* hangok jelölését ld. KNEZSA, HírTört. 20.

Őrs nevünk etimológiája tehát az alán, jász, oszét *ürs* 'fehér' melléknévből könnyebben magyarázható, mint a török *ir, er*-ből, nem beszélve a tipológiáról, hisz az alán, jász, oszét *urs* 'fehér', mint víznév, helynév az oszét toponímiában igen elterjedt. Természetesen véleményünk a sok bizonytalanság mellett csak munkahipotézis kíván lenni, mely további kutatásra, bizonyításra szorul.

HORGOSI ÖDÖN

Néveredet-vizsgálatok Bereg megyében

Pesty Frigyes kéziratos Helységnévtárának Bereg és Ugocsa megyei anyagát mikrofilmről elolvastam, s most rendezem sajtó alá. A beregi anyag eléggé hiányos, mivel sok helység nem küldte vissza a kérdőíveket. Továbbá: nem a megszokott 1864-es év szerepel itt, hanem az 1865-ös. A kaszonyi járásban 38 község anyagát kapta kézhez Pesty. Kérdőívének 6. pontja így hangzik: „Mit lehet tudni köztudomásból, hagyományból, írott vagy nyomtatott emlékekből a név eredetéről, értelméről, mindegyik nyelvű helynévre nézve?” Ezt vizsgáltam meg a kaszonyi járás területén, s ezt teszem most közzé. Természetesen vannak félreolvasások is, így pl. Csomonya anyagában ezt olvashatjuk: „A nép eredetéről köztudomásból annyit lehet tudni, hogy azok mind magyarok és reformátusok” (elvégre a név és a nép szavak hangalakilag közel állnak egymáshoz). Nagyguta jegyzője beismeri: „A név eredetéről semmi tudomásom nincs”. Többségükben azonban adnak magyarázatot. Ez a járás vegyes lakosságú: magyar és ruszin (következtesen orosz-nak írják őket). Így egy-egy helységnévre kétféle magyarázat is van (lehet).